

Human IT

Tidskrift för studier av IT
ur ett humanvetenskapligt perspektiv

Befriande snabb, effektiv, och rättfram kunskap?

av [Rolf Hugosson](#)

Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet

En recension av:

Mats Edenius, *E-post: Ett modernt dilemma*.
Nerenius och Santérius förlag, 1997.

Min favoritdefinition av humanismen är varken hyperaktuell eller klassisk, och saknar antagligen alla förutsättningar att slå an hos en bredare allmänhet av studenter eller utbildningsministrar. Det var den franske författaren Georges Duhamel som, jag tror någon gång på trettioalet, och tillfrågad vad han menade med humanism, överraskande hävdade att: 'L' humanisme moderne est l'ensemble des notions qui ne semblent pas susceptibles d'application immediate' - det vill säga: "den moderna humanismen är summan av alla de kunskaper som inte tycks lämpade för en omedelbar tillämpning"¹. Om vi i vår vardag enbart tillämpar kunskaper som tycks lämpade för uppgiften, är humanismen istället en resurs som förutsätter att vi lyfter blicken från det givna, och söker efter svar som ännu saknar värde och nytta, efter kunskaper som inte på förhand annonserar sin lämplighet.

Paradoxalt nog är det kanske framförallt forskare med anknytning till ingenjör- och naturvetenskaperna som lyckats ta tillvara resurser av detta till synes gagnlösa slag, och ikullkasta etablerade sanningar. Ibland ledar en sådan i bästa bemärkelse humanistisk vetenskap till att nya produkter, teknologier, och tjänster på marknaden bjuds ut till myndigheter, privatpersoner, eller företag; och sedan marknadsförs även inom dessa organisationer, eller bland släkt och vänner.

När detta sker, hör det emellertid till normen att det nya presenteras som värdefullt just tack vare sin förmåga att vara anpassat för en viss uppgift, eller en viss aktualitet. Förhållandet motsägs knappast av att den allestädes närvarande lämpligheten (för en

uppgift eller en epok) gärna ikläds en vittomfattande generalitet. "Just do it", heter det i skotillverkaren Nikes annonser, och företaget låter därmed antyda att den som utrustar sig med deras segervingemärkta produkter kommer att bemästra varje uppgift som erbjuds en modern människas vilja och kropp.

E-post är ett annat exempel på hur det nya, när det väl blivit en produkt, alltid verkar definieras i termer av ögonblicklig användbarhet. I vissa kretsar kan det rentav verka som om e-post är något så användbart att det blivit en *nödvändig* del av den kommunikation som bygger upp modernt arbete och en modern vardag. Nu finns det ingen anledning att ifrågasätta detta faktum att e-post är användbart. Tanken att användandet skulle vara nödvändigt annonserar däremot med viss obönhörlighet det dilemma som är ett föremål för Mats Edenius' undersökningar i boken *E-post: Ett modernt dilemma*.

Edenius har undersökt hur användare av e-post på ett antal arbetsplatser talar och tänker om den nya teknologin, och dess möjligheter. Bland dessa användare heter det gärna (och mer eller mindre uttalat) att e-post är nödvändigt, men det heter även att e-post är ett medium som gör användaren friare, som tillåter varje användare att kommunicera snabbare, med mindre hänsyn till etikett och konventioner, och med mindre anspråk på dem man talar med.

Dilemmat består i förhållandet att det nödvändiga i någon mening är frihetens motsats. Om vi måste bete oss på ett visst sätt för att få tillgång till friheten; då talar vi ju per definition om en frihet som ställer vissa krav, som upprättar vissa gränser, och som förutsätter en viss ordning. Den frihet e-postens användare tycks förutsätta i Edenius undersökning verkar med andra ord vara en frihet som anpassats till de föreliggande uppgifterna. Det vill säga inte en frihet som strävar efter att överskrida de begränsningar dessa uppgifter upprättar.

Vi behöver inte betvivla att den organisering som sker kring nya former av elektronisk kommunikation utgör något nytt i förhållande till den organisering som sker öga mot öga, eller kring äldre media. E-posten är snabbare än den förutvarande kungliga posten. E-posten ställer mindre krav på samtidig närvaro än telefonen. E-posten antas även ge sina användare mer tid, dels eftersom ett elektroniskt meddelande inte avbryter och ställer krav på ett omedelbart svar, dels eftersom e-posten ger möjlighet till kommunikation utan dröjsmål. Det hävdas även att man inte behöver ägna lika mycket tid åt att skriva ett e-postmeddelande, eftersom man kan strunta i de konventioner som häftar vid äldre media. Det påstås också att e-post tillåter kommunikation med ett stort antal nätverksanvändare utan modifiering av budskapet.

Dessa konventionella föreställningar om e-post är emellertid knutna till en ytterligt traditionell syn på kunskap. Kunskap och information uppfattas som neutrala verktyg. Edenius visar att föreställningen om neutral kunskap lever vidare som en myt, i den bemärkelsen att e-postens användare hyllar en föreställning om neutralitet, samtidigt som de systematiskt undviker att jämföra denna föreställning med de villkor de själva anpassar sig till, och förutsätter att även andra användare skall respektera. Uppfyllandet av dessa villkor är i sin tur en förutsättning för att e-posten skall fungera som en effektiv organisering. Många användare envisas med att glömma bort att e-post, liksom alla andra media, all annan information, och alla annan kunskap, inte kan vara neutral, men måste ställa vissa specifika krav på beteendet hos kommunikationens

användare.

Med hänvisning till användarnas egna insikter erinrar Edenius till exempel om att det snabba meddelandet genast förlorar fart om det inte tas emot av en mottagare. Alltså måste e-postens användare förutsättas vara engagerad och närvarande vid sin dator i en omfattning som kan förutses. Om det skall bli meningsfullt att skicka brev till många mottagare måste det på ett liknande vis förutsättas att användaren har tid att läsa eller åtminstone sortera den ökade mängden inkommande post. Ett e-postmeddelande kan formuleras på många olika sätt, något som ger oss frihet. Meddelandet kan tillåtas vara både lapidärt och burdust, eller långrandigt och vänligt. Edenius erinrar om att dessa frihetsgrader dock knappast gör det möjligt att undvika att ta hänsyn till vad det är man talar om, vem det är man talar med, och vad det är man vill uppnå. Liksom överallt annars gäller det att ett meddelandes precision och användbarhet ställer krav på anpassning till en viss organisering, och de regler för språk användning och rollfördelning som upprätthåller organiseringen.

Edenius riktar inte sin kritik mot den nya teknologin, men mot det sätt på vilket den presenteras som om ett nytt medium för kommunikation samtidigt kunde vara både användbar och neutral, samtidigt både nödvändig och befriande. Edenius visar att ny teknologi nödvändigtvis introduceras i samspel med en miljö, det vill säga i samspel med den organisering som tidigare fungerat med andra hjälpmedel för kommunikation. Ett samspel mellan miljö och produkt inträffar där båda sidorna kan anta olika karaktär vad det gäller styrkeförhållandet mellan förmåga till anpassning och krav på anpassning.

Edenius anspråk på att förmå analysera myter kring detta samspel bygger på hans förtrogenhet med de erfareheter och slutsatser som särskilt Michel Foucault bidragit med. Intressant är till exempel tillvaratagande av ett av de mer välkända exemplen på Foucaults kritik av det moderna samhällets repressiva tolerans, nämligen hans beskrivning av utilitaristen Jeremy Benthams idealfängelse, "panopticon". Liksom i ett panopticon förutsätter det moderna samhället inte längre att individer måste kontrolleras genom personlig övervakning och bestraffning. Disciplin och civilisation upprätthålls istället genom att varje medborgare genom sitt inträde i olika institutionella sammanhang lär sig att bete sig som om hon ständigt vore iakttagen.

Edenius visar att ett e-postsystem kan fungera som ett panopticon, ett modernt fängelse. Systemet tillåter sina användare att stå i kontakt med varandra och att hålla sig informerade vad som händer på en viss arena. Just eftersom en viss kunskap på detta vis görs tillgänglig finns det emellertid inte längre någon ursäkt för att inte hålla sig informerad. Det vill säga det tycks inte finnas någon ursäkt att inte anpassa sig till de spelregler som kunskapen etablerar. Och det syns när någon inte anpassar sig. Det kan förstås verka oskyldigt att anpassa sig till de minimala krav på ordning ett kommunikationssystem förutsätter att dess användare respekterar. Att dessa krav skulle vara oskyldiga motsägs emellertid av att det tycks vara så svårt att vidgå att de överhuvudtaget utgör en inskränkning av den möjliga frihet systemets användare hyllar. Hyllandet verkar ibland rentav ha till främsta uppgift att skyla över bristerna.

I Edenius bok vilar varken tonvikt eller huvudsaklig förtjänst vid presentationen av mer övergripande teoretiska tankegångar. Även om sådana presentationer åstadkoms på ett föredömligt varsamt och eklektiskt sätt, ansluter sig Edenius till en numer ganska väletablerad syn på den akademiska användbarheten av vad som med en svepande

term kan kallas fransk poststrukturalism (med varianter i italiensk semiotik, amerikansk pragmatism, och tysk kritisk teori, sammanfattade i namn som Eco, Peirce och Habermas). För den läsare som redan accepterat att språket bör betraktas som ett handlande med förmåga att konstruera identiteter bjuder diskussionen inte på några överraskningar.

Edenius förmåga att sätta dessa tankegångar i spel i en kritik av vardagliga föreställningar kring ny teknologi och organisering är däremot exemplarisk. Edenius har blick för hur en forskares berättelse förmår lyfta upp enskilda detaljer och fall på en högre förklarings- eller förståelsenivå, där de kan utgöra exempel på mer generella samband. Denna rörelse kan ju sägas vara den klassiska definitionen av vetenskap – men många förmår inte utföra den annat än i enlighet med redan färdigformulerade beskrivningar av det allmängiltiga. Med en nästan mekanisk precision förvandlas då det enskilda fallet till en bekräftelse eller en avvikelse i förhållandet till de överordnade normerna konsensus och effektivitet. Edenius är då långt mer kreativ.

Jag tror därför inte att vi bör läsa Edenius kritik av förmågan att förverkliga normer som om han utan vidare godtog normernas tillräcklighet, och enbart erbjöd ett terapeutiskt förslag till förbättring. Bilden av e-posten som ett modernt dilemma förutsätter kunskap om hur alla försök att förklara det nödvändiga (i att ena sig kring sanningar) marginaliserar de alternativ som inte passar samman med den normering som därmed byggs upp. Ett övergripande perspektiv på sådana uppbyggligheter kan emellertid i sin tur bara åstadkommas genom att kontrasteras med de kunskaper som på detta vis inte längre tycks lämpa sig före en omedelbar tillämpning. Rimligen bör vi försöka bevara detta moderna dilemma, och hävda en humanism som bevarar de arkiv kritiken förutsätter, istället för att förklara analysen för ointressant så snart den genomförts. Gränserna för den snabba, effektiva, och rättframa befrielse som e-posten lovar framträder kanske bäst mot bakgrund av kunskap om ett något långsammare, mer kostsamt, och aningen mer självmedvetet språk.

Fotnot

1. Cit i Georges Duhamel, *Chronique des saisons amères*, 1940 - 1943. Paris, Mercure de France, 1949, s. 114. Duhamel talar om en modern humanism, vilket kanske bör tolkas som en skiljelinje både gentemot den tidiga italienska renässansens etablerade, närmast skolastiska humanism, och gentemot nittonhundralets idealistiska och förment apolitiska humanism, med dess tro på ett bildningens kanon. ([Åter till brödtexten](#))

Rolf Hugosson (f. 1965) är doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet. Han skriver sin avhandling om retorik och kulturpolitik.

© Rolf Hugosson, 1998

Åter till [Human IT 2/1998](#)

